

УДК 392.81:392.5(1-14=161.2)

КАША ЯК ХАРЧОВИЙ ТА ОБРЯДОВИЙ ВЕСІЛЬНИЙ АТРИБУТ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ІСТОРИКО- ЕТНОГРАФІЧНОГО РЕГІОНУ)

Ліна БОЛІБРУХ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології

У статті охарактеризовано обрядово-звичаєве використання каші у структурі традиційного весілля українців Південно-Західного історико-етнографічного регіону. На основі власних етнографічних польових записів, опублікованих джерел і даних наукової літератури проаналізовано функціональне призначення і знаково-символічну роль каші на різних етапах весілля. Зокрема, увагу зосереджено на локальній специфіці приготування цієї страви, обрядах під час весільної гостини та їх пісенному супроводі, повесільних дійствах, зокрема, обряді “бити кашу”.

Ключові слова: етнологія, Південно-Західний історико-етнографічний регіон, весілля, каша, обряд, звичай.

До комплексу хліборобських мотивів у весільній обрядовості українців окрім природних продуктів хліборобства та різних видів спеціального весільного печива, безсумнівно, належить така складова, як страва з круп (зерна), зокрема каша. У структурі предмету нашого дослідження цій страві належить особливе місце, позаяк у традиційному весіллі їй відводиться двозначна роль – страви та обрядового весільного атрибута. Відтак своїм основним завданням вважаємо дослідження обрядово-звичаєвого використання каші у традиційному весіллі українців Південно-Західного історико-етнографічного регіону, з’ясування її функціонально-символічного призначення.

Проблематикою обрядово-звичаєвого використання весільної каші займалося небагато науковців. Микола Сумцов трактував слово “каша” як страву з розтертого зерна, вважаючи, що воно має праслов’янські корені. На підставі факту приготування каші на Святвечір, весілля і хрестини науковець приписував каші функцію наділення багатством¹. Дослідник стверджував, що в аспекті релігійно-міфічного значення обрядове вживання весільної каші можна ототожнювати з обсіпанням зерном молодят, що символізувало жертвопринесення каші богам і землі². Схожу думку відстоював Олександр Потебня. Він доводив, що обряди приготування і споживання каші, обсівання і скроплення (обливання) наречених водою за своєю суттю символізували дощ і воду та мали місце як у весільній, так і в похоронній обрядовості. Каша ж була стравою, призначеною для богині, яка мала стосунок до дощу і води, одруження і смерті³.

Очевидно, що приписування каші символіки жертвопринесення богам є наслідком приналежності М. Сумцова й О. Потебні до міфологічної школи та наслідування її основних положень. Сучасний російський етнолог Альберт Байбурін уважав цю страву одним з варіантів уособлення долі молодих. Дослідник також виявив паралелі між хрестинною і весільною кашею, звернувши увагу на аналогічні продукти, з яких готують страву, спосіб приготування, споживання всіма учасниками обряду наприкінці гостини⁴. Українська дослідниця у сфері етнолінгвістики Валентина Конобродська зазначила, що обрядовий акт споживання весільної каші означає початок подружнього життя, прилучення до нової сім'ї⁵. Крім того, за свідченнями історичних джерел, у період Київської Русі терміном “каша” називали всю весільну обрядовість або цілу весільну гостину⁶.

Зауважимо, що для більшості теренів Південно-Західного історико-етнографічного регіону обряди з кашею не характерні або відзначаються спрощеністю, порівняно з весільною обрядовістю Полісся чи етнографічних районів Центрально-Східної України. Тому для повноцінного дослідження окресленої наукової проблеми доцільно з'ясувати етнорегіональні особливості та локальну специфіку обрядового використання каші у структурі традиційного весілля всієї етнічної території України.

Студіюючи весільну обрядовість українців, виявляємо загальну тенденцію абсолютної відсутності каші як страви та атрибута у її передвесільному циклі. Натомість наявність цієї страви та обрядів, пов'язаних з нею, характерна для власне весільного етапу (його закінчення) і повесільних звичаїв та обрядів. Зокрема, згідно з польовими етнографічними матеріалами та даними наукової літератури повсюдно на українських теренах каша вважалася останньою весільною стравою, яку подавали на гостині⁷. Це підтверджують, скажімо, респонденти зі сіл Бойківщини: “А наприкінці давали кашу. Казали, що як дали кашу, то каша – послідня паша. Вже як давали кашу, то вже знали, що щось інше не дадут, лиш ту кашу”; “Кашу у кінці давали, бо казали, що каша – то послідня паша”⁸.

Цією ж стравою завершували перший день весілля також поліщуки: “Послі каші нема паші”, “Вибачайте, після каші нема більше паші”⁹. Відповідними словами українці підкреслювали характер цієї страви як завершальної.

Залежно від природно-кліматичних умов та специфіки вирощування зернових культур у різних етнографічних районах України традиція приготування каші різнилася. Так, мешканці північно-західної частини етнографічної Бойківщини готували пшоняну кашу, запікаючи її в печі¹⁰. Одна з місцевих жительок описала процес приготування весільної каші так: “Були такі ринки з вухами, то туди клали кашу, збивали яйце, так файно примашували і запікали. Тоди витягли, покраяли так, як би то тепер торт, присипали зверху цукром і так давали на стіл”¹¹. До слова, для пісенного фольклору бойків характерна весільна пісня, яка вказує на традицію приготування каші з пшона:

*Та нам крупок файних подайте,
Ой пшоняная каша –
То душейка наша¹².*

Інформатори з теренів центральної Бойківщини зазначали, що на весілля в них традиційно готували пшоняну кашу, здебільшого на молоці¹³. Загалом, набуті нами джерела дозволяють стверджувати: бойки готували на весільну гостину два різновиди каші – зварену “нагусто”, а потім запечену в печі та рідку кашу на молоці. Це саме підтверджує весільна ладканка зі с. Підмонастирок Самбірського району Львівської області:

*Прийдь, свашко, прийдь,
Одна каша печеная,
Друга каша вареная,
Прийди, свашко, прийдь¹⁴.*

У селах етнографічного Опілля однією з весільних страв була пшоняну кашу на молоці, рідше – з кукурудзяної крупі¹⁵. У гуцулів було прийнято варити ячмінну кашу “нагусто” або ж кукурудзяну кашу, тоді як мешканці Лемківщини готували цю страву з вівсяних круп¹⁶. Про приготування каші з ячмінних круп свідчать слова весільної пісні:

*Ячмінная каша –
То душійка наша.
Красю здоїли
Та нам кашу вмастили¹⁷.*

Весільна традиція подолян і волинян передбачала приготування гречаної каші. На Західному Поділлі та в галицькій частині етнографічної Волині її подавали з розсолом чи шкварками, тоді як на східноподільських теренах кашу примашували смальцем¹⁸.

Зауважимо, що для каші як обрядової весільної страви характерний цілий комплекс пісень, переважно жартівливих. Здебільшого ними супроводжували відповідні весільні обрядодії. Зокрема, припрошуючи гостей до споживання останньої страви, виконували такі пісні:

*Ми на гречку орали,
Буярів наймали.
Ви, буяри наші,
Просимо вас до каші.*

*Їжте, буяри, кашу,
Бо це каша наша.
Як ми гречку в'язали,
Ви в холодку лежали¹⁹.*

*Пішли воли на поле горати,
А коні на пашу,
Просимо вас на кашу²⁰.*

Інколи жартівливими піснями весільні гості зверталися до кухарки чи хатньої господині:

*Кухарочко, кухарочко,
Кухарочко наша,
Чи то вже по вечері,
Чи ще буде каша?*²¹

*Кухарочко наша,
Немащена каша,
Якби нас припросили,
То ми б кашу помастили?*²².

*Кухарочко наша,
Немащена каша,
Треба ринку потрусити,
Трохи кашу помастити?*²³.

*Кухарочко наша,
Непомащена каша.
Хто буде кашу мастити,
Той буде в світі жити?*²⁴.

*“ Мамуню милостиві,
Може б ви нам помастили?
“ Їжте, діти, таку кашу.*

*Кітка хвостом замахнула
Та й і скварки вивернула?*²⁵.

*Що то нам каша та каша?
Дайте нам ще м'яса,
Дайте нам ще м'яса,
Бо ми на нього ласі?*²⁶.

У науковій літературі виявляємо відомості про обдарування кашею. Зокрема, М. Сумцов стверджував, що в XVI–XVII ст. кашею обдаровували (обсилали) почесних гостей наприкінці весілля²⁷. Цей факт дозволяє зробити певні припущення. По-перше, в зазначений хронологічний період каша була основною весільною стравою, короваю в той час ще не існувало. Відповідно, символіка розподілу короваю між родами молодих, перейнята із знаково-символічної функції обсилання кашею, є пізнішою в часовому вимірі і фактично замінила останню.

Для структури завершального етапу власне весільних дійств окремих етнографічних районів характерні такі обрядодія, пов'язані з кашею. Зокрема, на теренах бойківсько-покутського пограниччя та більшості покутських сіл ввечері, після приходу молодої в дім чоловіка (молоду приводили у “пропій”), її

зав'язували в хустину (“молодичили”), годували кашею з молоком і садили на коліна маленького хлопчика. За місцевим повір'ям, це мало сприяти народженню першої дитини чоловічої статі. Цю обрядодію супроводжували відповідні пісні:

*Ой, невісточко наша,
Ми даєм тобі каші,
Ми даєм тобі каші,
Бо ти вже будеш наша*²⁸.

*Ой гречані пироги,
А молочна каша,
Слава Богу найвищому,
Вже молода наша*²⁹.

У цьому смисловому контексті каша символізувала плодючість, а обрядодія із саджанням дитини молодій на коліна підсилювала її дію. Крім того, пригощання кашею знаменувало приєднання молодої до роду чоловіка.

Найцікавіші обряди, пов'язані з кашею, характерні для повесільного етапу шлюбного ритуалу. Щоправда, ареал їх побутування майже не співпадає з територіальними межами досліджуваного регіону, охоплюючи терени етнографічного Полісся і частини Середнього Подніпров'я. Натомість у межах Південно-Західного історико-етнографічного регіону побутували лише окремі зразки весільних пісень, досить схожі до тих, які супроводжували відповідні обрядодії поза межами території нашого дослідження.

У повесільній обрядовості поліських теренів та центральної частини Середнього Подніпров'я мав місце обов'язковий обряд, відомий як “бити кашу” (“ділити кашу”). Він перебував у тісному взаємозв'язку з обрядом “комори”, був його логічним продовженням, однак лише при умові виявлення “чесності” молодої. Майже повсюдно на зазначеній території цю обрядодію виконували на третій день після весілля, спорадично – на другий. Подекуди власне “биттю каші” передували таке обрядове дійство, як “водіння каші кругом села”. Дослідниця традиційного поліського весілля І. Несен зауважила, що обряди з кашею мали системний характер: кашу варили, збиралися родом, возили горщик зі стравою по селу і “торгували” ним. Після провезення каші селом учасники дійства, звані “кашниками”, ділили страву³⁰. Це дійство відбувалося так. Мати молодої ставила на стіл загорнутий в рушник горщик з кашею. Молодий одружений родич або хрещений батько молодої тричі просив благословення “побити кашу”, після чого брав горщик у руки. У цей час усі присутні виконували пісню:

*Ой каша, каша, розлука наша,
Поки тебе не били, то й укупі сиділи,
А як побили, то й розлучились*³¹.

Під час її виконання родич (хрещений батько) піднімав горщик з кашею доверху, опускаючи його до кінця пісні. За звичаєм, пісню співали тричі. На третій раз чоловік підносив горщик і розбивав його. Оскільки поліщуки готували

досить густу кашу, вона залишалася цілою. Родич зрізав зі страви верхню частину, віддавав молодій, а та, своєю чергою, ділила її між дітьми. Решту каші розрізали і роздавали людям³². Подекуди на Поліссі гостей обдаровували кашею, промовляючи: “Обсилає князь і княгиня кашою, не так кашою, як покрасою”³³. У деяких селах Середнього Полісся (Київщина) перед пригощанням гостей молода набирала каші у фартух й обсівала нею все домашнє господарство – двір, город, худобу³⁴. Очевидно, що ці слова та й увесь обряд загалом яскраво засвідчують зв’язок обдарування кашею і обряду “комори”: каша була знаком незайманості нареченої, розподіл страви між родом – однією з форм її демонстрації, а пригощання кашею дітей мало забезпечити плідність молодої. Сама ж дія биття посуду символізувала акт дефлорації нареченої, позаяк горщик у цьому контексті уособлював ідею цільності (незайманості молодої), а його розбивання мало безповоротний характер. До слова, В. Борисенко вважає, що обряд “митвин” в етнографічних районах Західної України та “биття каші” на теренах Полісся і центральної частини Середнього Подніпров’я за смисловим навантаженням і символікою приблизно ізофункціональні. На думку дослідниці, обидва обряди були покликані сприяти родючості, добробуту молодих³⁵.

Для повесільного пісенного фольклору характерне виконання пісень, які супроводували гостину після обряду “биття каші”. У їхньому контексті засвідчувався факт пригощання кашею як ознаки і подяки родові молодої за її “чесність”.

*Були ми у ненечки,
Їли ми варенички,
Їли ми паляниці
Із ярої пшениці,
Ще й гречану кашу
За Марусю нашу*³⁶.

*Були ми у ненечки,
Їли ми варенички,
По столі качалися,
В сметану мачалися,
Ще й гречану кашу
За Наталку нашу*³⁷.

До речі, на теренах Східного Поділля ще ввечері в перший весільний день, коли молоду забирали в дім чоловіка, виконували пісню з достатньо вираженим еротичним характером:

*Тупу, коники, тупу,
Возьmemo ми ступу,
Скриню-монахиню,
Наталку-господиню,
А хто буде на ню лізти,
Той буде кашу їсти*³⁸.

Пісенний текст вказує на причинно-наслідкові дієства. Молода порівнюється зі ступою. Відповідно зі слів пісні стає зрозуміло: після першої шлюбної ночі та перевірки незайманості молодої (“*А хто буде на ню лізти*”), будуть “бити кашу” і пригощатимуть нею учасників обряду (“*Той буде кашу їсти*”).

В етнографічних джерелах виявляємо ще й інші факти присутності каші в повесільних обрядах. Згідно з покутським звичаєм, на другий день після весілля гості, жартуючи й забавляючись, розсипали по хаті кашу і змушували молодицю її підмітати³⁹. У лемків гості, йдучи “в придани” зранку на другий день весілля, несли кашу, якою обдаровували молодих⁴⁰. Молоді ж, споживаючи цю кашу, часто кидали її позад себе. Це, як уважав О. Потебня, прямо вказувало на імітацію посіву і мало забезпечити урожай та плодючість молодих⁴¹. До слова, наявність обрядів, пов’язаних з кашею, характерна для традиційного весілля не лише українців, а й усіх східних слов’ян. Так, у росіян побутував обряд годування кашею молодих на другий весільний день.⁴² На теренах Білорусії на другий день після весілля також здійснювали обряд “ділити кашу”. За звичаєм, тітка молодого роздавала кашу всім присутнім і дякувала за чесну молоду⁴³.

Отже, все сказане стосовно досліджуваного питання вимагає підведення підсумків. По-перше, у структурі хліборобських мотивів у весільній обрядовості українців каша виконувала подвійну функцію – страви та обрядового весільного атрибута. По-друге, етнографічні джерела і дані наукової літератури дають можливість стверджувати, що каша як страва й атрибут є генетично давнішим елементом весільної обрядовості, ніж спеціальне весільне печиво, зокрема, коровай. Інакше кажучи, каша була основною обрядовою стравою до тих пір, поки не почали виготовляти вчинений хліб, а згодом і весільний коровай, який, на нашу думку, перебрав основні функції і знаково-символічну роль каші. Зі структури традиційного весілля основний весільний хліб витіснив кашу та обряди, пов’язані з нею, лише частково. Більше того, протягом XIX – початку XX ст. на теренах окремих етнографічних районів весільні обряди з кашею зберігали свою первісну символіку. По-третє, повсюдно на українських теренах каша вважалася останньою весільною стравою і знаменувала завершення весільної гостини. По-четверте, етнорегіональними особливостями відзначалися традиція приготування каші та вид круп, з яких її готували. Бойки готували два різновиди пшоняної каші – зварену “нагусто” і запечену в печі, а також рідку кашу на молоці. У мешканців Опілля домінуючим було приготування весільної каші з пшона, звареної на молоці, рідше – з кукурудзяної крупи. Найчастіше варили густу кашу: в гуцулів – з ячмінних і кукурудзяних круп, у мешканців Надсяння – з вівсяної крупи, на теренах Поділля і галицької частини етнографічної Волині – з гречки.

Обрядодії, пов’язані з кашею, меншою мірою характерні для завершального етапу власне весільних дійств бойківсько-покутського пограниччя та більшості покутських сіл. Це, зокрема, пригощання молодої кашею з молоком у домі молодого і саджання їй на коліна маленького хлопчика. У повесільній обрядовості поліських теренів та центральної частини Середнього Подніпров’я мав місце

обов'язковий обряд “бити кашу” (“ділити кашу”). Ця обрядодія була логічним продовженням обряду “комори”, позаяк кашу ділили і роздавали присутнім на знак незайманості нареченої. Розподіл страви між учасниками обряду був однією з форм демонстрації “чесності” молодої і знаменував подяку родові молодої за це. Пригощання кашею молодих мало забезпечити їхню плідність. Загалом, символіка каші проявлялася у двох основних аспектах – забезпеченні молодої пари добробутом через сприяння гарного врожаю та підсилення плідності молодих завдяки вживання цієї страви.

GRUELAS A TRADITIONAL NUTRITIVE ATTRIBUTE OF WEDDING (ACCORDING TO THE MATERIALS OF SOUTHWEST HISTORIC ETHNOGRAPHIC REGION)

Lina BOLIBRUKH

Ivan Franko National University of Lviv,
Ethnology Department

The article covers the custom of using gruel as part of traditional wedding food of Ukrainians in southwest historic ethnographic region. On the basis of personal ethnographic research and published materials the author analyzes the functional role of gruel during different parts of wedding. The special attention is paid to the cooking of gruel, the singing accompaniment of this process and particular custom of “beating the gruel”.

Key words: ethnography, southwest historic ethnographic region, wedding, gruel, custom

¹ Сумцов Н. Ф. Культурныя переживанія / Н. Ф. Сумцов. – Київ, 1890. – С. 132.

² Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях / Н. Ф. Сумцов // Символика славянских обрядов: Избранные труды. – Москва : Международные отношения, 1996. – С. 183-185; *Его же*. О свадебных обрядах, преимущественно русских. – Харьков, 1881. – С. 122.

³ Потебня А. А. Слово и миф / [ответ. ред. А. К. Байбури] / А. А. Потебня. – Москва, 1889. – С. 442.

⁴ Байбури А. К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А. К. Байбури. – Санкт-Петербург : Наука, 1993. – С. 83.

⁵ Конобродська В. Поняття семантики в культурному аспекті / Валентина Конобродська / Етнолінгвістичні студії. Збірник наукових праць. – Житомир : Полісся, 2007. – Вип.1. – С. 25.

⁶ Козаченко А. И. К истории великорусского свадебного обряда / А. И. Козаченко // Советская этнография. – 1957. – № 1. – С. 60; Довженко В. Й. Землеробство древньої Русі / В. Й. Довженко. – Київ : Наукова думка, 1961. – С. 163.

⁷ НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5, спр. 14, арк. 52; НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 15–3, спр. 141, арк. 151; Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17; спр. 426-Е, арк. 3, 59; там само. – Спр. 427-Е, арк. 4, 7, 16, 24; Falkowski J., Pasznyi B. Na pograniczy łemkowsko-bojkowskim / J. Falkowski, B. Pasznyi. – Lwów, 1935. – S. 76; Романюк П. Ф. Из опыта картографирования свадебного обряда Правобережного Полесья / П. Ф. Романюк // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – Москва: Наука, 1983. – С. 202;

Kolberg O. Dzieła wszystkie / O. Kolberg. – Wrocław; Poznań, 1974. – Т. 44: Sanockie-Krośnieńskie. – Cz. I. – S. 324; Пірус Т. П. Весілля в с. Рахнах-Лісових (І половина ХХ ст. – до поч. 60-х років ХХ ст.) / Т. П. Пірус // Подільська старовина. Збірник наукових праць [відп. ред. В. А. Косаківський]. – Вінниця, 1993. – С. 366; Свистун В. Їда ульцьських селян / В. Свистун // Подкарпатская Русь. – 1932. – № 7-8. – С. 135.

⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17; спр. 374-Е, арк. 28, 30.

⁹ *Dworakowski St. Obrzedy weselne w Niemowiczach / St. Dworakowski // Rocznik wolynski. – Ruwne, 1939. – Т. VIII. – S. 285; Лабович Л. Народне весілля українців Північного Підляшся / Л. Лабович // Берегиня. – 2007. – № 4. – С. 11.*

¹⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17; спр. 372-Е, арк. 15, 20, 31, 47, 49, 54, 57, 62, 67.

¹¹ Там само. – Арк. 15.

¹² *Кміт Ю. Бойківське весіле в Гвіздці (Турчанського повіта) / Ю. Кміт // Матеріяли до українсько-руської етнології. – Львів, 1908. – Т. X. – С. 95.*

¹³ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17; спр. 374-Е, арк. 13, 22, 24; там само. – Спр. 371-Е, арк. 14; там само. – Спр. 245-Е, арк. 23.

¹⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17; спр. 372-Е, арк. 47.

¹⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17; спр. 426-Е, арк. 3, 6, 13, 17, 40, 49, 59.

¹⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17; спр. 427-Е, арк. 4, 7, 16, 24; *Свистун В. Їда ульцьських селян / В. Свистун // Подкарпатская Русь. – 1932. – № 7-8. – С. 135; Kolberg O. Dzieła wszystkie / O. Kolberg. – Wrocław; Poznań, 1974. – Т. 44: Sanockie-Krośnieńskie. – Cz. I. – S. 324.*

¹⁷ *Весільні пісні: У 2-х кн. / Упор. і прим. М. М. Шубравської. – Київ: Наукова думка, 1982. – Кн. 2 (Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття). – С. 255.*

¹⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17; спр. 370-Е, арк. 6, 7, 18, 26, 34; там само. – Спр. 373-Е, арк. 5, 9, 16, 25, 31; *Чабан І. Весілля на Сокальщині. 1930 / І. Чабан // Весілля: У 2-х кн. – Київ: Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 148.*

¹⁹ *Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / Г. Танцюра. – Київ: Народознавство, 1998. – С. 70.*

²⁰ НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 1–5, спр. 446, арк. 15.

²¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17; спр. 245-Е, арк. 75.

²² *Косаківський В. А. Весілля в с. Хоменках Шаргородського району Вінницької області (ХХ ст.) / В. А. Косаківський // Подільська старовина. Збірник наукових праць [відп. ред. В. А. Косаківський]. – Вінниця, 1993. – С. 374.*

²³ НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 1–5, спр. 420, арк. 26.

²⁴ *Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях... – С. 70.*

²⁵ *Чабан І. Весілля на Сокальщині. 1930 // Весілля: У 2-х кн. – Київ: Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 148.*

²⁶ НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 15–3, спр. 141, арк. 151.

²⁷ *Сумцов Н. Ф. О свадебных обрядах, преимущественно русских / Н. Ф. Сумцов. – Харьков, 1881. – С. 123*

²⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17; спр. 245-Е, арк. 34, 47.

²⁹ *Kolberg O. Dzieła wszystkie / O. Kolberg–Wrocław; Poznań, 1962. – Т. 29: Pokucie. – Cz. I. – S. 268.*

³⁰ *Несен І. Центральне Полісся в контексті етноареалогії (за матеріалами весільної обрядовості) / І. Несен // Матеріяли до української етнології. – Київ, 2004. – Вип. 4 (7). – С. 112.*

³¹ *Романюк П. Ф. Из опыта картографирования свадебного обряда Правобережного Полесья / П. Ф. Романюк // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – Москва: Наука, 1983. – С. 202; Весільні пісні: У 2-х кн. / Упор. і прим. М. М. Шубравської. – Київ: Наукова думка, 1982. – Кн. 2 (Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття). – С. 327.*

³² *Романюк П. Ф. Из опыта картографирования... – С. 202.*

³³ *Пашкова Г. Т.* Етнокультурні зв'язки українців та білорусів Полісся. На матеріалах весільної обрядовості / Г. Т. Пашкова. – Київ : Наукова думка, 1978. – С. 74.

³⁴ *Борисенко В. К.* Весільні звичаї та обряди на Україні / В. К. Борисенко. – Київ : Наукова думка, 1988. – С. 82.

³⁵ *Борисенко В. К.* Весільні звичаї та обряди... – С. 82.

³⁶ Весільні пісні: У 2-х кн. / Упор. і прим. М. М. Шубравської. – Київ : Наукова думка, 1982. – Кн. 2 (Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття). – С. 255.

³⁷ *Танцюра Г.* Весілля в селі Зятківцях... – С. 75.

³⁸ *Танцюра Г.* Весілля в селі Зятківцях... – С. 229.

³⁹ *Равлюк В.* Весілля в селі Орельці Снятинського повіту на Станіславщині / В. Равлюк // Весілля: У 2-х кн. – Київ : Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 213.

⁴⁰ Народныя песни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. Ф. Головацкимъ. – Москва, 1878. – Ч. III: Обрядныя песни. – С. 396; *Сумцов Н. Ф.* О свадебныхъ обрядахъ, преимущественно русскихъ / Н. Ф. Сумцов. – Харьковъ, 1881. – С. 123.

⁴¹ *Потебня А. А.* О мифическомъ значеніи некоторыхъ обрядовъ и поверій / А. А. Потебня. – Харьковъ, 1865. – С. 65.

⁴² *Артюх Л. Ф.* Весільне печиво українців і росіян / Л. Ф. Артюх // Народна творчість та етнографія. – 1979. – № 5. – С. 82.

⁴³ *Пашкова Г. Т.* Етнокультурні зв'язки українців та білорусів Полісся. На матеріалах весільної обрядовості / Г. Т. Пашкова. – Київ : Наукова думка, 1978. – С. 74.